

HÁZAS NIKOLETTA

ÉROSZ/MÍTOSZ/LOGOSZ

A BARTHES-I KUTATÁSMÓDSZERTAN
JELLEGZETESSÉGEI
ÉS A KRITIKAI KULTÚRAKUTATÁS

Én ugyanis úgy látom, hogy az emberek egyáltalán nem fogták fel Érosz hatalmát, mert ha felfognák, neki építenék a legnagyobb szentélyeket és oltárokat, neki mutatnák be a legnagyobb áldozatokat, nem úgy, mint most, amikor mindebből nem történik semmi, holott nagyon is szükséges volna. Mert valamennyi isten közül ő a legigazibb barátja az embernek, segítőtársa és orvosa olyan bajokban, amelyekből kigyógyulni a legnagyobb boldogság lenne az emberi nemnek. Megpróbálom hát az ő hatalmát bizonyítani nektek, s ti azután tanítói lesztek a többieknek.¹

BARTHES „PRIVÁT MÓDSZERTANA”

Tanulmányomban a kultúra hétköznapi jelenségeinek, mítoszainak megértésére irányuló, sajátosan barthes-i módszer főbb jellegzetességeinek körvonalazására teszek kísérletet, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy Barthes

¹ Arisztophanész szavai Platón *Lakomájában*. PLATÓN, *A lakoma*, ford. TELEGDI Zsigmond, Magyar Helikon, Bp., 1961, 52.

példája alapján rákérdezzek a módszer jelenkori alkalmazhatóságára. Esettanulmánynak a kortárs magyar kultúra egy olyan területét választottam, ahol – hipotézisem szerint – különösen aktívan működnek a társadalom egy jelentős részére ható szerelem- és párkapcsolat-ideológiákat előállító és tükröző diskurzusok. Ez a terület nem más, mint a *párkapcsolat*, a *szerelem* és a *család* témáját taglaló népszerű pszichológiai könyvek diszkurzív mezeje, amelyet választott példák bemutatásával és kommentálásával fogok felvázolni, illetve ideológiai kritikai nézőpontból elemezni.

A tanulmány első fejezetében a barthes-i módszer néhány sajátosságát mutatom be két példa segítségével. A tanulmány második fejezetében pedig ennek a tanulságaiból kiindulva fogok beszámolni egy olyan kutatás aktuális eredményeiről, amely sokat merített Barthes módszereiből és szemléletmódjából.

*

A kritikai kultúrakutatásról folytatott elméleti diskurzusok – miközben láthatóan nagy energiákat fektetnek kutatási területük körvonalzására és legitimálására, eltérő kulturális közegekhez kötődő hagyománytörténeteik, fogalomkészletük, politikai irányultságuk, referenciáik feltárására és megalkotására, valamint e hagyománytörténetek és szemléletmódok egymással való versenyeztetésére – úgy tűnik, igen kevés figyelmet szentelnek a *kutatásmódszertan* kérdéseinek. A kortárs kultúra jelenségeinek megértésére és leírására, ideológiai konstrukcióinak, jellegzetes sztereotípiáinak és működési mechanizmusainak feltárására szakosodott egyetemi oktatás perspektívájából nézve ugyanakkor különösen fontos és elkerülhetetlen feladatnak látszik ezeknek a módszertani kérdéseknek a körvonalzása.

Roland Barthes sokak számára példaértékű ideológiai kritikai munkássága, amely az irodalom és a bölcsészettudományok nézőpontjából sok figyelmet és megbecsülést kapott a múlt század második felében, meglepő módon gyakran elkerülte olyan kutatók figyelmét, akik a „cultural studies” programjához igazodó kutatásoknak kötelezték el magukat. Ennek nem csupán az lehet az oka, hogy az angolszász vagy német területektől eltérően a francia nyelvben nincs fogalma, illetve a francia kultúrában kevésbé van mozgalom jellege a

kultúrákutatásnak.² Oka lehet még az a szemléletmódbeli különbség és módszertani, valamint stilisztikai kívülállás is, amely az intézményi tudományosság hallgatólagosan elvárt szabályait gyakran lazán kezelő Barthes írásaiiban több helyen is tetten érhető.

A Tel Quel-kör gondolkodóihoz – Foucault-hoz, Derridához vagy Kristevához – hasonlóan Barthes is feladatának tekintette, hogy az avantgárd mozgalmak újító és eredetiségcentrikus szellemiségéhez igazodva másokétól elkülöníthető, csak rá jellemző *privát stílust és nyelvet hozzon létre*. Az alkotótudós attitűdje Barthes-nál kiterjedt a kutatási módszer egyénített használatára is. A továbbiakban e *privát módszertan* néhány sajátosságának felvázolására teszünk kísérletet.

Ha általában módszertanra gondolunk, könnyen bemagolható séma vagy sablon, pontokra osztható felsorolás, követhető minta jut eszünkbe. Valami olyasmi, ami nem igényel kreativitást, és nem hagy szabad teret az önállóságnak. Barthes esetében azonban ennek az ellenkezőjéről van szó. Olyan önmagát folyton újraíró, mégis felismerhető elemzési módszerrel dolgozott, amelyet folyamatosan próbált elemzésének tárgyaihoz illeszteni.

A következőkben a *privát módszertan* megjelenésének két jellegzetes pillanatára szeretném irányítani a figyelmet a barthes-i életmű alakulástörténetében. Az egyik választott példám a *Mitológiák*,³ a másik a *Beszédtöredékek a szerelemről*⁴ című írás. A két, látszólag nagyon különböző példán keresztül arra kérdezek rá, hogy a rugalmasság és az újragondolhatóság mögött mi szavatolja Barthes-nál a módszer felismerhető állandóságát.

A *Mitológiák* módszertani „coming outja”, amellyel Barthes félig-meddig már lerázza magáról a saussure-i szemiológia egy ideig vélhetően biztonságot adó nyelvi-analitikus elemzési sémáit és fogalomkészletét, fontos esemény a barthes-i módszertan alakulástörténetében. A korai tanulmányokkal ellentétben (*A szemiológia elemei, A kép retorikája* stb.) a *Mitológiákban* már megjelenik a Barthes-ra olyannyira jellemző analitikus esszéstílus, amelynek

2 Vö. Z. VARGA Zoltán, *A francia kapcsolat – az irodalomelmélet „kulturális fordulatának” néhány francia kultúrtörténeti előzményéről* = Helikon (A kritikai kultúrákutatás) 2005/1–2., 115–132.

3 Roland BARTHES, *Mitológiák*, ford. ÁDÁM Péter, Európa, Bp., 1983.

4 Roland BARTHES, *Beszédtöredékek a szerelemről*, ford. ALBERT Sándor, Atlantisz, Bp., 1997.

szabadságát kihasználva a szerző örömmel csillogtatja meg sajátos kritikai képességeit, éleslátását és leleplező, ironikus hangvételét.

A *Mitológiák* esszéi és *A Mítosz ma* című tanulmány egymás mellé illesztése⁵ érdekes módon ad számot arról a korai írásokban különösképp jellemző módszertani ambivalenciáról, amely az életműben általában is végigkövethető, és amelyet a fényképezésről írott utolsó könyvében, a *Világoskamrában* „a személyes tudomány” fogalmával próbál meg feloldani.⁶ A *Mitológiák* lendületes, „bármit lehet” tárgyválasztású esszéiben Barthes a fogyasztói mítoszok leleplezésére, az „ideológiai szemfényvesztés” „nyakon csípésére” törekszik. *A Mítosz ma* című tanulmányban pedig szisztematikus szemiológiai analízisnek veti alá a mítosz fogalmához kapcsolódó társadalmi struktúrákat. E két írás között valóságos drámai feszültség érzékelhető, amely a szerző tárgyával és módszerével szembeni dilemmáiról tanúskodik. A következőkben a *Mitológiákban* megjelenő dilemmákat fogalmi ellentétpárokkal fogom érzékeltetni.

Sajátosan barthes-i dilemmák:

- Személyesség vs. Tudományosság
- Empíria vs. Megalapozottság
- Igazság vs. Kétkedés
- Egyediség vs. Általánosság
- Önkényesség vs. Szabályokhoz alkalmazkodás
- Részvétel vs. Kívülállás/Felülállás
- Analízis vs. Értéktétel
- Semlegesség vs. Moralizálás
- Radikalitás vs. Konzervativizmus
- Módszertani szabadság vs. Megfelelés/Alkalmazás/Alkalmazkodás
- Irodalmi esszé vs. Tudományos nyelvezet

A másik, módszertani szempontból különösen egyénített írás a szerelem témáját a szerelmesek nyelve, beszéde, gesztusai felől közelítő, 1977-es *Be-*

⁵ A két írás eredetileg együtt, közös címmel jelent meg (*Mythologies*, Seuil, Paris, 1957), azonban a *Mitológiák* című magyar kiadásból (Európa, Bp., 1983) kimaradt *A Mítosz ma* című tanulmány.

⁶ Vö. Roland BARTHES, *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiához*, ford. FERCH Magda, Európa, Bp., 1985, 47.

szédtöredékek a szerelemről című könyv, amelyben különösen látványos a módszer tematikai testreszabására tett igyekezet. Erről a könyv felépítését magyarázó előszóban használt „gimnasztika” és „koreográfia” vagy „a mozgásban elkapott gesztus” kifejezések plasztikusan adnak számot. A szerelem témájának megragadásához használt irodalmi, filozófiai, bölcséleti idézetek közötti rések felnyitása, valamint a témák ábécésorrendbe való csoportosítása mögött egy, a nyelvet mint anyagot formáló szobrász-író képe sejlik fel, aki olvasóját a nyitott forma által lehetővé tett interaktív részvételre szólítja fel. Bár a szöveg ezt nem teszi explicitté, formai szinten nyilvánvalóvá válik a módszer témához alakításának igyekezete.

A két könyv előszavának összevetésekor jól látható, hogy Barthes mennyire eltérő módon közelít a két témához. A két előszóban részben maga is megfogalmazza az összevetés alapjául szolgáló sajátosságokat. A *Mitológiáké*-ben a következőket olvashatjuk:

Az itt következő esszéket hónapról hónapra írtam [...] *arról, ami épp foglalkoztatta a közvéleményt*; [...] „vizsgálódásom nyersanyaga sokféle volt (egy újságcikk, egy képeslap illusztrációja, egy film, előadás vagy kiállítás), *témája pedig önkényes* [...]. *Az elemzés kiindulópontja* [...] a türelmetlenség, ami elfog, valahányszor a sajtó, a művészet vagy a közgondolkodás »természetesnek« tüntet fel egy olyan valóságot, amely [...] történeti képződmény.

A vállalkozás célja pedig „a demisztifikáció”. A zárlat mintegy a saját mitológiájával is számot vető *mitológus ars poeticájaként* fogalmazódik meg.

Nem tudom elfogadni azt a hagyományos elképzelést, amely élesen megkülönbözteti egymástól a tudós objektivitást és az írói szubjektivitást, mintha az egyik „szabadsággal”, a másik „elhivatottsággal” volna megáldva, holott mindkettő csak arra jó, hogy elsinkófálja helyzetünk korlátait: én egész valómmal át akarom élni korunk ellentmondásait, mely a maró gúnyt az igazság feltételévé teszi.⁷

⁷ BARTHES, *Mitológiák*, 5–7. [Kiem. H. N.]

A szerelem témájához azonban nem ezzel a „maró gúnnal”, nem a leplezés szándékával közelít Barthes, és bár az ellentmondások átélése a *Beszédtöredékek*ben is felvállalt célja, mintha az igazságkeresés aktusaként megnyilvánuló „leplezés” ezúttal nem gyönyörködtetné.

E könyv szükségességét az a megállapítás indokolja, hogy a szerelmes beszéd manapság *végtelenül elmagányosodott*. A szerelem nyelvét alighanem (ki is tudhatná pontosan?) milliónyian beszélik, de senki sem szentel neki különösebb figyelmet; teljesen elhagyatott a környező nyelvek között, amelyek vagy nem ismerik, vagy lekezelően bánnak vele, vagy csúfot űznek belőle; nemcsak a hatalomtól van elszigetelve, hanem működéseitől is (a tudományoktól, filozófiáktól, művészetektől). Az, hogy egy beszéd saját erejénél fogva így fenn tudjon maradni, s korszerűtlensége ellenére ne sodorja el semmi, hogy képes legyen harcba szállni a nyájszellemmel, az csak úgy lehetséges, ha egyfajta *megerősítésnek* ad – bármilyen parányi – helyet. Ez a könyv végső soron erről a megerősítésről szól.⁸

Az iménti gondolatokat összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a két könyvben eltérő kutatói attitűd jelenik meg. A tömegkultúra kanonizálatlan mítoszainak nyomába eredő *Mitológiák*ban azt olvashatjuk, hogy az „utcán heverő” témákat, a jelenkor témáit – akár az elhajított papírokat – mintegy *fel kell szedegetni*, alaposan *meg kell vizsgálni*, és az általuk közvetített látványos hazugságokat és szemfényvesztést *le kell leplezni*. Ebben az esetben tehát az elemző bizonyos távolságra helyezkedik tárgyától, és még ha sikerül is felvennie „a résztvevő megfigyelő” pozícióját, azt az irónia alakzatával eltávolítja magától.

A *Beszédtöredékek*ben viszont, ahol a „magaskultúra” (irodalom, filozófia, bölcsélet) kanonizált szövegtöredékeit sorakoztatja fel a szerelem témája köré, *megerősítést ígér*. A témát nem eltávolítani igyekszik, hanem közel hozni önmagához és az olvasóhoz azáltal, hogy az olvasót részvételre hívja, és a témával való *törődésre* szólítja fel. Mindeközben pedig látványosan kivonul a beszélő, a szerző pozíciójából, és átadja a helyét a kanonizált szerzők „nyelvi

8 BARTHES, *Beszédtöredékek a szerelemről*, 13.

alakzatainak”. Itt nem gyengíteni, hanem megerősíteni próbál, nem beszél, hanem beszéltet, nem rákérdez, hanem affirmál, megidéz, jelenlévővé tesz.

Joggal merül föl tehát a kérdés: a jól látható különbségek ellenére mi az, ami közös ezekben az írásokban, mi ad alapot arra, hogy *sajátosan barthes-i módszerről* beszéljük? A módszer alapjául szolgáló sajátosság nyomban tetten érhető, ha arra kérdezzük rá, miként viszonyul egymáshoz *tárgy és módszer*. A *Mitológiák* esszéiben és a *Beszédtöredékek*ben is az látható, hogy Barthes nem valamiféle előzetes módszertannal közelít tárgyahoz, hanem sokkal inkább a tárgyra szabja, a tárgyhoz igazítja a módszert. Tudományos körökben meglehetősen avantgárdnak számító attitűdjének lényege tehát véleményem szerint abban áll, hogy a szerző *formálandó anyagként tekintett magára a módszerre is*, amelyet finom intuícióval alakított hozzá vizsgálendő témáihoz.

Mint ahogy a kulcsok sem illenek minden ajtóhoz, és a konfekcióruhák sem illeszkednek minden testre, a vizsgálati módszerek sem feltétlenül alkalmazhatók minden témára. Ugyanakkor a módszer témához illesztése előnyére válhat egy kutatásnak. Úgy vélem, többek között ezt tanulhatjuk Barthes példájából.

LEHET-E AZ „ÉRZELMI KULTÚRÁT” KUTATNI, AVAGY HOL ÉS HOGYAN KÉPZŐDNEK AZ „ÉRZELMI IDEOLÓGIÁK”?

Tanulmányom második felében egy folyamatban lévő kutatás aktuális eredményeit szeretném bemutatni. A kutatást részben a barthes-i szemléletmód, részben annak részleges kritikája ihlette. Mindehhez szükségesnek tűnik néhány gondolat erejéig kitérni az alcímben szereplő „érzelmi kultúra” kifejezés értelmére. A kifejezés Barthes-tól származik, aki *Beszédtöredékek a szerelemről* című könyvének előszavában írja: „A szerelmes beszéd (dis-cursus) nem dialektikus, az idők végezetéig használható, az érzelmi kultúra enciklopédiájaként.”⁹

9 BARTHES, *Beszédtöredékek a szerelemről*, 19.

Mi az, hogy *érzelmi kultúra*? Létezik-e ilyen egyáltalán? Ha igen, hogyan ragadható meg? Hogyan kutatható, hogyan írható le és térképezhető fel? Jóllehet a *Beszédttöredékek*ben Barthes nem fejt ki az imént idézett gondolatot, más írásainak tükrében mégis arra következtethetünk, hogy nem egyéni, hanem kollektív, társadalmi diskurzusokra gondol, amikor az „érzelmi kultúra” kifejezést használja. Mégpedig olyanokra, amelyek kapcsolatban állnak a kulturális szocializáció folyamatával. A *Beszédttöredékek*ben, amelyet Barthes az 1970-es évek Franciaországában írt, saját olvasmányait és barátaival folytatott beszélgetéseit használja forrásként. A felhasznált töredékek felvállaltan egyéni választások következményeként kerülnek a könyvbe, a szerző műveltségének és ízlésének lenyomatai. Ezek többnyire filozófiai (Platón, Nietzsche, Descartes, Leibniz, Sartre), irodalmi (Szapphó, Goethe, Balzac, Stendhal, Blake, Baudelaire, Lautréamont, Sade, Gide, Proust, Dosztojevszkij, Musil, Bataille, Sollers), pszichológiai (Freud, Lacan, Bettelheim, Winnicott) és misztikus szövegek (Zen, Tao, Keresztes Szent János, Rusbrock), enciklopédia-szócikkek (Littré), időnként zenei (Ravel) és festészeti (Caspar David Friedrich) hivatkozások, sőt mesék is előkerülnek (Andersen). A válogatást még személyesebbé teszi a baráti beszélgetések felidézése, amelyekre barátaí monogramjával hivatkozik.

Ezek a fragmentumok tehát, miközben egyéni választások eredményei, egy bizonyos társadalmi közeget idéznek meg: a hetvenes évek Párizsának művelt értelmiségi miliójét, amelyhez Barthes is tartozott. A rá jellemző módon, úgy tűnik, itt is megpróbálta megtalálni azokat a metszéspontokat és közös területeket, amelyek az egyéni és a kulturális meghatározottságok találkozásakor jönnek létre. A megismerés kérdését ezáltal *dialogikusan* értelmezi: *egyén és kultúra* dialógusaként.

De vajon *itt és most* mit tudunk kezdeni mindezzel? Mit tudnak kezdeni vele a magyar társadalom különböző rétegeiből származó, eltérő kulturális szocializációval rendelkező olvasók? Honnét, milyen forrásokból származnak ma az „érzelmi kultúrát”, pontosabban „érzelmi kultúránkat” meghatározó nyelvi panelek, idézetek, bölcsességek?

Mivel a kérdés komplex megválaszolása jóval túlmutat jelen tanulmány keretein, annak csak egy részére fogok rákérdezni – egy esettanulmány bemutatásával és az abból származó kérdések, hipotézisek felvázolásával. Hiszen a kérdésre szinte nyilvánvalóan adódik a *pluralizmus* és a *kulturális*

differenciáltság kortárs téziseiből jól ismert válasz, miszerint nem egy helyről, nem egy forrásból, nem egyféle kommunikációs csatornán keresztül érkeznek hozzánk azok az információk, nyelvi, stilisztikai formulák, képek, eszmék, ideológiák, amelyek alakítják, formálják az érzelmeinkkel és az érzelmi viselkedéseinkkel kapcsolatos társadalmi megnyilvánulásainkat.

A következőkben ezeknek egy önmagában sem feltétlenül homogén, mégis sok szempontból összetartozónak mondható forrásvidékére szeretném felhívni a figyelmet. Egy olyan diskurzív térre, amely – hipotézisem szerint – rendkívül sok, a mai magyar társadalomban keringő és sokak számára meghatározó *érzelmi ideológia* forrásvidéke.

Az elemzett terület nem más, mint a magyar könyvpiacon az utóbbi húsz évben, a rendszerváltás óta megjelent könyvek azon halmaza, amelyeket a *párkapcsolat, a szerelem és a házasság* témájában írtak olyan, saját segítő munkájuk tapasztalatairól beszámoló terapeuták, akik „tanácsokkal” és „példaértékű történetekkel” (példázatokkal) látják el az olvasókat.¹⁰ E könyvek olvasásakor arra kerestük a választ, miféle párkapcsolati mítoszok, illetve érzelmi ideológiák jelennek meg bennük.

Érzelmi ideológián a társadalmi terekben is meghatározó és az egyéni viselkedéseket is alakító eszmék és a belőlük származó vélekedések azon halmazát értem, amelyek láthatatlanul is alakítják érzelmi cselekvésmódjainkat. Egyfelől meghatározzák tehát azt a módot, ahogyan az egyének egyes emberi helyzetekben cselekszenek, másfelől tükörként is szolgálnak arra nézve, hogy az egyes társadalmi közegek miként vélekednek bizonyos, az érzelmi cselekvéseinket alapvetően meghatározó kérdésekről. Például arról, hogy milyen egy jó párkapcsolat, mi a barátság, a szerelem, az individuális szabadság, az otthon, a család, hogy mi számít helyes és helytelen, megbocsátható és megbocsáthatatlan cselekedetnek.

10 A kutatást egy egyetemi óra keretében (ELTE, MMI) végeztük, amelynek címe „Népszerű boldogságelméletek” volt. Csak olyan könyvek kerülhettek a vizsgálati korpuszba, amelyek párkapcsolat-terápiák tanulságait foglalják össze, és amelyek széles közönséghez szólnak. Ezoterikus könyvekkel nem foglalkoztunk. Mivel a könyvek nagy része külföldi szerzőktől származott, nem tettünk különbséget a magyar és a külföldi szerzők könyvei között. Köszönöm a „Népszerű boldogságelméletek” című óra hallgatóinak, különösképpen Szabó Mercédesz demonstrátornak a kutatásban való aktív részvételét.

A *mítosz* fogalmát formális szinten barthes-i értelemben használtuk. Barthes szerint a mítosz társadalmi üzeneteket hordozó, sajátos, rétegzett jelrendszer, ideológiákat közvetítő „konceptuális beszéd”,¹¹ amelyben kódolt és kódolatlan üzenetek keverednek egymással. Mivel a mítosz „beszéd”, mindenképp válhat mítosz, amit egy adott korszakban egy diskurzus legitimál. A mítosznak szerinte pusztán formális kritériumai vannak, szubsztanciális, lényegi feltételei nincsenek. A *társadalmi használat* (l’usage sociale) tesz valamit mítosszá, és bizonyos korszakokban egyes témák „a mitikus beszéd zsákmányai” lesznek.

Minden mítosz lehet? Igen, úgy gondolom, mivel az univerzum végtelenül szuggesztív. A világ minden tárgya átmehet a zárt, néma létezésből a szóbeliség társadalmi birtokbavételre nyitott létezésébe, mivel semmilyen természeti vagy más törvény nem akadályozza meg a dolgokról való beszédet.¹²

A párkapcsolatok témáját taglaló, népszerű pszichológiai könyvek vizsgálatához a barthes-i oeuvre alapvetően két fontos tanulsággal szolgált. Az egyik, hogy a szerelem és a párkapcsolat-ideológiák mivel a kultúrában képződnek és leképződnek, a kultúrakutatás tárgyává válhatnak. A másik – ami inkább a *Mitológiák* tanulsága, és bizonyos értelemben felülírja Barthes „érzelmi kulturális enciklopédiáját” – a *mindenképp mítosz lehet* gondolata volt, illetve az, hogy ezek az ideológiák nem feltétlenül irodalmi és filozófiai művekből, és nem is közvetlenül misztikus forrásokból származnak, hanem a kultúra más, kortárs közegeiből is. *A szerelem kortárs mítoszai* például a népszerű tanácsadó és segítő könyvekből, amelyek a *társadalmi használatban* válnak mítoszokká. A kutatás során megfogalmazott eredményeket kérdés-felelet formában mu-

11 Saussure-i értelemben a *parole* használatban lévő, történetileg változó beszéd, amely nem azonos a nyelvvel mint absztrakt rendszerrel (*langue*). A beszéd (*parole*) Barthes-nál nem csak szóbeli természetű lehet: nála írott és vizuális reprezentációk is hordozhatják a jelentéseket, üzeneteket, ahogyan a mítosz jelentéseit is. Vö. Ferdinand DE SAUSSURE: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. LŐRINCZY Éva, Corvina, Bp., 1998. A témához lásd még ANGYALOSI Gergely *Roland Barthes, a semleges próféta* című könyvének *Mítoszfejtés* című fejezetét (Osiris, Bp., 1996, 74–93).

12 Roland BARTHES, *Mythologies*, 212.

tatom be. Minden kérdéskörhöz egy-egy címszó került, amelyek a könyvekben megjelenő „érzelmi ideológiák” tematikai megjelölésére szolgálnak.

Szerelem és házasság

Kérdések: Létezik-e romantikus szerelem? Vajon a szerelem-e a jó/tartós párkapcsolat és a házasság alapja? Elmúlik-e a szerelem? A válságokat a szerelem elmúlása okozza-e?

Válasz: A könyvek szerzői többnyire úgy gondolják, hogy napjainkban a házasságok többségének alapja a romantikus szerelem. Kevesen beszélnek érdekszövetségek jelenlétéről a házasságban.¹³ A legtöbb esetben úgy vélik, a szerelem nem múlik el, csak elfedik azt a gondok, illetve a múltból vagy a jelenből származó fájdalmak és nehézségek. A terápia folyamatában, amely egyfajta tudatos „érzelmi munkavégzés”, újra előhozható a párkapcsolat kezdetén még igen aktív szerelemérzés, amely alapján két ember összekötötte a sorsát.¹⁴ Érdekes egyezése szinte minden könyvnek, hogy a problémák megoldását egyfajta „érzelmi munkának” tekintik, amelynek „elvégzése” hozzásegítheti a terápiában részt vevő feleket párkapcsolati és/vagy egyéni boldogságuk helyreállításához. A könyvek állítása szerint az „érzelmi munkára” egy bizonyos szinten minden emberi lény képes, és ha a párkapcsolat valamelyik tagja tudatosabb, neki kell rávennie kevésbé tudatos társát erre a „fejlődési feladatra”.

Irányítás és hatalom

Kérdések: Hol van a férfiak/nők/gyerekek helye? Kinek mi a szerepe a működő családi struktúrák létrehozásában és fenntartásában? Ki irányít?

Válasz: Szinte minden könyvben egyfajta *demokratikus családmódel* jelenik meg *posztgender* ideológiákkal, ahol az egyenrangú és egyenlő méltóságú „felnőttek közötti összjáték minősége adja meg a hangot, és határozza meg a légkört”¹⁵ –

13 Vö. Paul HAUCK, *Mitől jó a házasság?*, ford. SZILÁGYI Tibor, Park, Bp., 1990. Lásd főként *A házasság mitológiája* című fejezetet, 11–34.

14 Vö. Dr. Harville HENDRIX, *Pár-bajok és békés megoldások*, ford. KOMLÓ Zoltán, Park, Bp., 1990. Lásd főként *A romantikus szerelem* című fejezetet, 66–84.

15 Vö. Jesper JUUL, *A működő család, a nevelés új útjai*, ford. FENYVES Katalin, Park, Bp., 2007, 15.

vagyis senki nem irányít egy személyben, hanem mindenki együttműködik, és folyamatos párbeszédet folytat a másikkal. Ugyanakkor – ahogyan például a dán családterapeuta hangsúlyozza – a felnőtteknek kell indítaniuk a párbeszédet, és nekik kell vállalniuk a felelősséget a család működéséért, önmagukért, a gyerekeikért, hiszen „vezető(k) nélkül nem megy”.¹⁶ A szerepek és a feladatok nem eleve adóttak tehát, nem társadalmi nemi szerepekhez (vö. *gender* szerepekhez) és múltbeli tradíciókhoz kötődnek, hanem két felnőtt ember jelenbeli egyeztetésének következményei, ezért adott esetben a szerepek felcserélhetők, a feladathoz igazíthatók.

Agresszió a párkapcsolatban

Kérdések: Konfliktus esetén el kell-e válni? Mi lehet válóok? Hol a határ? Kezelhető-e a családon belüli erőszak?

Válaszok: Ezekben a könyvekben a válást többnyire csak legvégső döntésként ajánlják, mert tézisének szerint a legtöbb esetben kezelhetők a konfliktusok. Sőt, többen a családi működés szükségszerű velejárójának tekintik azokat a konfliktusokat, amelyeket megfelelő segítséggel kezelni lehet. Hogy hol van az a bizonyos szint, ki és hogyan tudja megítélni, mikor nem kezelhető már, arról nem sok szó esik. Arról pedig határozottan megoszlanak a vélemények, hogy ki az elkövető, és ki az áldozat – és hogy van-e egyáltalán áldozat-elkövető viszony –, illetve kinek milyen felelőssége van a krízist okozó problémák kialakulásában. A vélemények ezen a ponton időnként szélsőségesen szemben is állnak egymással: láthatóvá válnak a terapeuták egyéni meggyőződésai, olykor világnézeti különbségei is.¹⁷ A párkapcsolatokat segíteni szán-

¹⁶ *Uo.*, 107.

¹⁷ Az egyik szélsőséget ezzel a kérdéssel kapcsolatban a keresztény elveket valló terapeuta, Gary CHAPMAN képviseli *Egymásra hangolva. Öt szeretetnyelv a házasságban* című könyvének *Szeressem, akit gyűlölök?* című, utolsó fejezetében, ahol a *Hegyi beszédből* idéz: „Ha azokat szeretitek, akik szeretnek titeket, mi a jutalmatok?” (ford. F. NAGY Piroska, Harmat, Bp., 2011, 116). A másik szélsőség a drámákat, családon belüli gyilkosságokat bemutató és adatokkal alátámasztó *Lehet-e jó apa a bántalmazó? A partnerbántalmazás hatása a szülő-gyerek kapcsolatra* című könyv, amelyet Lundy BANCROFT, Jay G. SILVERMAN és Daniel RITCHIE írtak (Háttér, Bp., 2013-ban.) (Az utóbbit inkább családjoggal foglalkozó szakembereknek ajánlja a címlapon a kiadvány

dékozó könyvek ritkán számolnak be a terápiák kudarcáról, sokkal inkább a „pozitív forgatókönyvek” jelennek meg bennük. A legrosszabb megoldásnak a legtöbb könyv a különválást tartja – esetleg csak átmeneti különválást ajánl. A fel nem oldható erőszakot és el nem múló elnyomást tartják az egyetlen nyilvánvaló válóoknak – amely a könyvek tanúsága szerint a terápiákban aktívan résztvevőknél igen ritka.¹⁸

Hűség/hűtlenség

Kérdések: Megbocsátható-e a hűtlenség? Lehetséges-e a nyitott párkapcsolat?
Válaszok: A nem ismétlődő hűtlenség megbocsátható, de hosszú távon rombolja és tönkreteszi a kapcsolatot, ezért a könyvek szinte mindegyike szerint le kell zárni a határokat. A „határok kérdése” nagyon gyakran szerepel ezekben a könyvekben, ahol az úgynevezett „egészséges határok” a „nukleáris család” határait jelentik, amelybe sem felnőtt testvérek, sem idős szülők nem tartoznak bele. Látható tehát, hogy egygenerációs, gazdaságilag autonóm családmodellek jelennek itt meg. A nyitott kapcsolat/házasság működőképességében a szerzők – ritka kivételtől¹⁹ eltekintve – többnyire nem hisznek. Aki hisz benne, az is hangsúlyozza, hogy a nyitott kapcsolat csak két egyenrangú, autonóm felnőtt ember egymás előtt felvállalt döntése lehet. A szerzők alternatív családmodellekről (mozaikcsaládokról, szivárványcsaládokról) sem tesznek említést.

megjelenését támogató NANE Egyesület). Középutat képvisel a kérdésben Henry CLOUD és John TOWNSEND *Párhatárok* című könyve (Harmat, Bp., 2013), amelyben az „egy utolsó esély az együttműködni nem akaró, passzív félnek vagy az aktív bántalmazónak” elv mellett érvelnek, a „nem mindenki tehet róla, de mindenki tehet érte” elvet hangsúlyozzák (CLOUD–TOWNSEND, 20–21.). Szerintük a megértés és a tisztánlátás sokat segít (*Uo.*, 226).

18 Vö. Michele WEINER-DAVIS, *Ne válj el, változtass! Házasságmentő technikák*, ford. KOMLÓ Zoltán, Park, Bp., 1992.

19 SZILÁGYI Vilmos, *A nemek viszonyának jövője: egyenrangúság, nyitottság, önmegvalósítás*, Háttér, Bp., 2010.

Szexualitás és heteronormativitás

Kérdés: Fontos-e a szexuális harmónia a párkapcsolatban?

Válasz: A szexualitást egyetlen könyv sem kezeli tabuként, a párkapcsolatot a szexuális önmegvalósítás biztonságos terepének tekintik, amelyben érzelmek és érintés egyaránt részt vesznek. Ennek elakadását – többnyire freudi alapokon – érzelmi okokra vezetik vissza, amelyek feltárásával javítható a helyzet. Látványos módon tabuként kezelik viszont a homoszexualitást. Egyetlen esetleírás sem említi, hogy a terápia során valaki ráébredt volna saját homoszexualitására, mint ahogyan a heteronormatív modellből sem lépnek ki soha. A család ezekben a könyvekben mindig egy nőből, egy férfiből és egy vagy több gyerekből áll.

A válás és a gyerekek

Kérdés: A gyerekeknek rossz-e a válás?

Válasz: Minden esetben: igen, a válás traumát okoz a gyerekeknek. Többen hivatkoznak ebben a kérdésben statisztikákra és arra, hogy az adott országban a válási statisztikák mit mutatnak. (A legtöbb esetben kétharmados az arány, ami tízből hat-hét válást jelent.) A megrázó adatok ellenére kevés könyv foglalkozik érdemben azzal, hogy a gyerekek hogyan élhetik túl a válás által okozott traumát, amelyet gyakran a szülei véget nem érő pereskedése kísér.²⁰

A terapeuta/terapeuták személye és pozíciója

Kérdés: Milyen a jó terapeuta?

Válasz: A könyv szerzői többnyire önmagukat tartják annak, ritkán számolnak be terápiás tapasztalataik kudarcáról. Még ritkábban reflektálnak saját (hatalmi) pozíciójukra és a bajban lévő családok, párok, vagyis a „páciensek” kiszolgáltatott helyzetére. Saját terápiás módszereik később belátott hiá-

²⁰ A gyermekek válás okozta traumájával és a trauma lehetséges feldolgozásával foglalkozik például Remo H. LARGO – Monika CZEIRNIN *Válás után boldog gyerekek?* című könyve, ford. KARCZAG Judit, Park, 2011, valamint GYURKÓ István – VINCZE Melinda *Válási kézikönyve*, Givme 888, Bp., 2009.

nyosságairól szinte soha nem tesznek említést, sem arról, hogy egyes esetekben felelősnek éreznék magukat a kudarcokért. A „nem mindenki tud mindenkivel együttműködni” gondolat és az ehhez szükséges önreflexió csak kivételes esetekben jelenik meg.²¹ A könyvek ezáltal gyakran válnak a terapeuták és az általuk meggyógyított páciensek közös, mitikus hőstörténeteivé, amelyekben a „segítők/vezetők” és „az érzelmi munkát végző párok/páciensek” közösen győzik le az élet által eléjük állított akadályokat, és nyerik el méltó jutalmukat.

*

Mindent összevetve úgy gondolom, jelen esettanulmány tanulságos módon ad számot egy olyan jelenkori „párkapcsolati mitológiáról”, amely – Barthes szavaival – számos *jelentést hordoz, és társadalmi üzenetet* közvetít. Mindközben a maga rétegzett beszédével látványos módon *tükröz és fed el egyszerre* olyan ideológiákat, amelyek a magyar társadalomban is jelen lévő „párkapcsolati mítoszok” alapjául szolgálnak. Ugyanakkor, a mítoszok mindenkor feladatának megfelelően, olyan „hőstörténeteket” beszél el, amelyek valós problémák megoldásához kínálnak prototipikus „forgatókönyveket”, és amelyek talán valóban hasznos segítséget adhatnak a tanácsra vágyó olvasóknak – amennyiben azok képesek a tanácsadó könyvek szelektív és kritikai olvasására.

Elméleti szempontból elemezve viszont azt gondolom, ez a társadalmi diskurzus egy olyan társadalmi térnek vagy (bourdieu-i értelemben) *mező*-nek tekintendő, amelyben erkölcsi vélekedések formájában morális értékek dolgozódnak ki, egy olyan *pragmatikus kontextusban* – a nehézségekkel küzdő családokban –, ahol a kérdésnek valóban *van morális tétje*.

E morális diskurzus sajátossága, hogy nem preskriptív (előíró), hanem deskriptív (leíró, példákkal élő), és hogy megalapozása nem elméleti és nem metafizikai. Lévén, hogy e könyvek csak elvétve hivatkoznak vallási vagy fi-

²¹ A kevés kivétel között figyelemre méltó Michele Weiner-Davis könyvének utolsó, *Használt-e a házasságmentő akció?* című fejezete, amelyben a párokat arra szólítja fel, hogy merjenek nemet mondani azoknak a terapeutáknak, akik nem „mindkét fél szövetségesei” egyszerre (WEINER-DAVIS, 232–233).

lozói elvekre és ismert erkölcsi törvényekre, ehelyett zömmel olyan példaképek hétköznapi eseteire utalnak, ahol a jelenkori, nyugati típusú társadalmi környezetben az egyének saját magánéleti nehézségeik megoldása során képesekké váltak a szabadság/szerelm, individualizmus/gondoskodás, szerelem/szeretet ellentmondásának feloldására, és a szeretet közegének tudatos megőzésére – ami egyben a megváltozott társadalmi körülményekhez és kapcsolati mintázatokhoz való alkalmazkodást és működőképes modellek kidolgozását is jelenti.

Mindezek alapján úgy vélem, ennek az *érzelmi kulturális mezőnek* a további, differenciált feltérképezése érdekében különösen hasznos lehet a barthes-i szemléletmód és bizonyos módszertani megfontolások alkalmazása. A „társadalmi használatban” vizsgált „érzelmi kultúra” diskurzusaival kapcsolatos kutatások ugyanis értékes adalékokkal szolgálhatnak *az erény kulturálisan képződő mítoszainak* a feltárásához. Az ilyen jellegű kutatások talán Alasdair MacIntyre erkölcsfilozófus *Az erény nyomában* című könyvének egyik legfontosabb dilemmájára is adhatnak egy lehetséges választ: a „nagy narratíva” ellehetetlenedése utáni korszakban milyen lehetőségei, milyen reális alternatívái vannak a morálfilozófiának?

A pluralizmus fogalma azonban túlságosan pontatlan, ugyanis egymással szemben álló nézőpontok rendezett dialógusára és rosszul csoportosított fragmentumok harmóniátlan egységére egyaránt alkalmazható. [...] az erkölcsi diskurzusainkat alkotó különböző elméletek eredetileg elméletek és gyakorlatok nagyobb egységeinek részei voltak. Mára azonban megfosztattunk attól a kontextustól, amely biztosította szerepüket és funkciójukat ezekben az egységekben. Az elmúlt háromszáz évben továbbá megváltozott néhány általunk használt fogalom jellege és az értékelő kifejezéseink jelentése. A különböző kontextusokból, amelyeknek valaha részei voltak, a kortárs kultúránkba való átmenet során az „erény”, az „igazságosság”, a „kötelesség”, sőt még a „kell” fogalma is megváltozott. *Hogyan írjuk meg az ilyen változások történetét?*²²

22 Alasdair MACINTYRE, *Az erény nyomában*, ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Osiris, Bp., 1999, 24. [Kiem. H. N.]